

Українська Повстанська Армія:

історія
нескорених

Центр досліджень визвольного руху
Служба безпеки України
Український інститут національної пам'яті
2008

Президент України

Вступне слово

Дорогі відвідувачі виставки!

Незалежна Україна відкриває для себе та світу свою справжню історію. Із забуття повертаються наші визначні діячі, доленосні події, цілі історичні пласти. Правда про них раніше замовчувалася, заборонялася або безсоромно перекручувалася. Чи не найбільше радянський режим намагався стерти пам'ять про героїчні змагання українців за власну державність, зокрема про Українську Повстанську Армію.

Боротьба УПА стала великою моральною перемогою нашого народу, символом незламності й нескореності його духу. Українські повстанці, не маючи, здавалося б, жодних шансів, протистояли водночас двом потужним тоталітарним системам – нацистській та комуністичній. Але хід історії довів – жертовність тих, що гинуть за святу справу, ніколи не буває марною. Пройшли роки, і на руїнах тоталітаризму постала незалежна демократична Україна.

Сьогодні настав час віддати належну шану героям. Наш обов'язок – відродити правду про Українську Повстанську Армію і передати її нащадкам як заповіт служіння Батьківщині.

Тому я вважаю надзвичайно важливою роботу з оприлюднення архівів, яку проводить Служба безпеки України. Переконливим і промовистим джерелом об'єктивної інформації про УПА є фотографії. Певен, що фотовиставка «Українська Повстанська Армія: історія нескорених» відкриє для багатьох в Україні та за її межами досі незнану героїчну сторінку українського минулого, стане значним кроком на шляху відродження нашої національної пам'яті.

Слава Україні! Героям слава!

Віктор ЮЩЕНКО

Передмова

Історія України — це історія боротьби її народу за незалежність. Найчіткіше й наймасовіше прагнення українців створити власну державу проявилось в ХХ столітті. Врешті, 24 серпня 1991 року цього вдалося досягнути, і на карті світу постала нова держава. Проте й через роки після цієї події про героїчну боротьбу українців дуже мало знають не тільки в світі, але й у межах самої України. Наслідки колоніальних часів досі тяжіють над її минулим. Досі чи не найбільше суперечок і в Україні, і поза її межами викликає період збройної боротьби під керівництвом Організації Українських Націоналістів (ОУН) та Української Повстанської Армії (УПА), понад десятилітнє протистояння цих структур німецькому та радянському режимам. Це питання постійно намагаються використовувати різні політичні сили для роз'єднання українського народу, хоча саме ідея боротьби за незалежність мала би стати консолідуючим чинником для нього.

Важливо відзначити, що на теренах, де діяла УПА, народ уже давно визнав повстанців — майже у кожному селі Західної України можна побачити споруджений силами громади пам'ятник, тут досі згадують імена героїв, які вийшли з їх населеного пункту, не тільки старше покоління, а й молодь завзято

співає повстанські пісні. Натомість на інших теренах України до УПА ставляться насторожено або навіть відверто вороже. Це яскравий доказ того, що таке ставлення сформоване не завдяки власному досвіду спілкування з повстанцями, а є лише результатом пропагандистської роботи радянського режиму.

Тому виникла необхідність доступно розповісти всім про УПА, джерела її створення, історію розвитку, осіб, які її творили. Розповісти найзрозумілішою мовою — мовою світлин. Глянувши у вічі тим юнакам і дівчатам, які понад півстоліття тому проливали кров за наше майбутнє, кожен тепер зможе зробити власні висновки про те, ким вони були і на яку пам'ять про себе заслуговують, зможе зрозуміти правду про Українську Повстанську Армію, про історію нескорених.

*Володимир В'ятрович,
співробітник Українського
інституту національної пам'яті,
радник Голови СБ України з науково-дослідницької роботи*

МАНІФЕСТ

УРАДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО ВСІХ ГРИНАВІЙ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Шановні Гринаві!
Карпатська Україна,
яка є частиною української держави, має право на самостійність і на звільнення від чужого панування. Ми, українські державні діячі, проголошуємо це на чолі українського народу. Ми просимо вас, Гринаві, підтримати нашу боротьбу за незалежність України.

САМОСТІЙНА УКРАЇНА

ПРОГЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Українська держава проголошує свою незалежність і територіальну цілісність. Ми просимо вас, українські громадяни, підтримати нашу боротьбу за незалежність України.

Боротьба Української Повстанської Армії була виявом українського визвольного руху у ХХ столітті. Як і в більшості поневолених народів, цей рух пройшов кілька стадій розвитку. На початку того століття він набув форм політичного руху, вилився у національну революцію 1917—1920 років, яка ознаменувалася створенням незалежної республіки.

Проте відновлена українська держава не встояла перед зовнішнім натиском і була розділена між чотирма країнами, які окупували її землі. Поразка не спинила розвитку визвольного руху, який набув форми збройного підпільного руху. На теренах Західної України, що відійшли до Польщі, розгорнула свою діяльність Українська Військова Організація (УВО), основу якої становили ветерани визвольних змагань 1917—1920 років. Головна її мета була в тому, щоб за допомогою бойових акцій та пропаганди не дати закріпитися окупаційній владі. Паралельно з діяльністю УВО починають з'являтися молодіжні гуртки, що своєю ідеологічною платформою обрали націоналізм. У 1929 році обидві течії визвольного руху об'єднуються і створюють Організацію Українських Націоналістів. І хоч ОУН аж до його вбивства в 1938 році очолював колишній Начальний комендант УВО, полковник Січових Стрільців Євген Коновалець, протягом 30-х років відбувається постійний процес зміщення акцентів від ветеранів визвольних змагань 1917—1920 років до молоді. Врешті, саме молоді націоналісти стають не тільки головним кадровим кістяком ОУН в Західній Україні, але й переймають на себе

керівництво в організації. Протягом 1930-х років ОУН впевнено і поступово зростала у провідну українську політичну силу. У березні 1939 року члени цієї організації взяли активну участь у захисті новопроголошеної держави — Карпатської України, яка, проіснувавши кілька днів, була завойована угорськими військами.

Період 1939—1941 років, коли Західна Україна була приєднана до СРСР, став одним із найважчих в історії ОУН. Організації вперше довелося зіткнутися із репресивною машиною СРСР — НКВД. Результатом стали численні втрати серед членства організації: за різними даними, від 16 до 35 тисяч арештованих та страчених. Та попри цей тиск ОУН вистояла і навіть зуміла розгорнути масове антирадян-

ське повстання в перші дні німецько-радянської війни. 30 червня 1941 року Національні збори у Львові проголосили Акт відновлення Української Держави і створення українського уряду на чолі з Ярославом Стецьком. Державотворча політика ОУН не узгоджувалася з намірами окупаційної політики німців, які зажадали відкликання Акту. Відмова націоналістів вилилася у масові німецькі репресії: сотні членів ОУН опинилися за ґратами чи в концтаборах, у вересні 1941 року Гестапо отримало наказ розстрілювати їх як небезпечних політичних злочинців. Зважаючи на це, ОУН розпочала підпільну антинімецьку роботу, спочатку пропагандистську, а згодом, у 1942 році, почала створювати збройні загони для захисту місцевого населення від окупаційного свавілля.

Наприкінці 1942 року ці загони почали об'єднуватися в єдину структуру — Українську Повстанську Армію, символічним днем заснування якої стало Свято Покрови, 14 жовтня.

Регіоном, де започатковано УПА, стала Волинь. На це склався цілий ряд причин: по-перше, сприятливі природно-географічні умови — наявність великих важкодоступних лісових масивів; по-друге, особливе політичне становище — Волинь була регіоном розвинутої національної свідомості населення, підпільна мережа ОУН тут нараховувала кілька тисяч членів; по-третє, радянське керівництво розглядало Волинь як важливу базу для розгортання на цій території власного партизанського руху. Протягом зими 1942—1943 років тривала розбудова структури підпільної армії. Особливо вона посилилась із влиттям 3–5 тисяч українських поліцаїв, які за наказом ОУН залишили німецьку службу.

Розгортання армії відбувалося на фоні постійного протистояння з ворожими силами на трьох фронтах — антинімецькому (боротьба з органами окупаційної влади), антирадянському (боротьба проти червоних партизан) та антипольському (боротьба проти відділів польсько-

го підпілля, яке розглядало західноукраїнські землі як інтегральну частину польської держави). Повстанцям таки вдалося звільнити від окупантів важливі регіони (так звані повстанські республіки), де встановлено українську владу. Тоді ж вдалося подолати ще одну складну проблему — роз'єднаність повстанського руху, об'єднати окремі повстанські відділи під єдиним політичним керівництвом та військовим командуванням. До кінця 1943 року збройна боротьба УПА охопила також Галичину, а від 1944 року — і Надсяння та Холмщину. Таким чином було завершено формування територіальної структури УПА, яка обійняла своїми діями території сучасних Волинської, Рівненської, Житомирської, Хмельницької, Вінницької, Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської областей, східні землі Підкарпатського та Люблінського воєводств Польщі. У 1944 році загальна площа території, охопленої повстанським рухом, становила до 150 тисяч кв. км, з населенням близько 15 мільйонів осіб. Це приблизно четверта частина площі сучасної української держави — територія більша, ніж сучасна Греція, з населенням, що дорівнює населенню Нідерландів.

Головне командування

УПА - "Північ"

УПА - "Південь"

УПА - "Захід"

ВО II "Буг"

ВО III "Лисони"

ВО IV "Говерля"

ВО VI "Смі"

ТВ 26 "Лемко"

ТВ 27 "Басіон"

ТВ 28 "Данцис"

Перемський курінь

Львівський курінь

сотня "Ударник - 2"

сотня "Ударник - 4"

сотня "Ударник - 6"

сотня "Ударник - 7"

УПА від самого початку вважала себе за-родком збройних сил Української Самостійної Соборної Держави і тому структурувалася за зразком регулярних армій. Організаційна структура УПА була проста, прямолінійна, але водночас достатньо гнучка, щоб можна було ефективно розподіляти людські та матеріальні ресурси, пристосовуючись до мінливих воєнних реалій, та досягати значних бойових успіхів. Її творці зважали на потребу контролю згори та сприяли виявам ініціативи знизу.

Військова структура остаточно усталилася в листопаді 1943 року, коли Роман Шухевич став Головним командиром УПА, а також було створено її Головний військовий штаб (ГВШ). Тоді територію дій УПА було поділено на такі три генеральні воєнні округи (ГВО): УПА-«Північ» (первісна УПА в північно-західних землях Полісся й Волині), УПА-«Південь» (повстанські відділи на Поділлі) та УПА-«Захід» (колишня Українська народна самооборона (УНС) в Галичині). Кожна ГВО мала свого крайового командира з Крайовим військовим штабом (КВШ) та поділялася на територіальні воєнні округи (ВО). ГВШ та КВШ були стратегічно-координаційними осередками, а вже на рівні ВО відбувалося безпосереднє керування бойовими діями. Основною тактичною одиницею в УПА була сотня. До її складу звичайно входили три чоти, які склалися з трьох (подекуди чотирьох) роїв. Рій у вишколених бойових сотнях налічував 10–12 вояків, озброєних одним легким кулеметом, двома-трьома автоматами, а також рушницями.

В УПА існувала функціональна система командних призначень (ройовий, чотовий, сотенний, курінний, командир загону або тактичного відтинка (ТВ), командир ВО чи групи, крайовий командир, Головний командир УПА). Ця система постала через брак кваліфікованих та політично надійних старшин (офіцерів) на початковій стадії формування бойових відділів та штабів і такою залишилася надалі. Формально її затвердили в січні 1944 року. Від самого початку УПА використовувала тради-

ційні військові ступені, чи ранги (рядові: стрілець, старший стрілець; підстаршинські: вістун, старший вістун, булавний, старший булавний; старшинські: хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник, генерал-хорунжий). Значний відсоток підвищень у ступенях були посмертними: наприклад, із 9 іменованих генералів — 7 посмертно.

Великий збір УГВР

ПРЕЗИДЕНТ

Карол Олесько

Михайло Гусько

ПРЕЗИДИЯ

НАШІ ПРЕЗИДИТИ

Михайло Михайленко

М. Г. Гусько

Іван Винник

ЧЛЕНИ ПРЕЗИДИИ

Іван Гулик

Михайло Пророк

Дорота Рибак

Михайло Душак

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІАТ

голова генерального секретаріату, секретар відомства зовнішніх справ

Роман Шухач

секретар закордонних справ

Михайло Лебас

секретар внутрішніх справ

Оксана Вукобай

голова бюро інформації

Василь Понімаренко

голова бюро судів

Юрій Білоскай

секретар фінансово-господарських справ

підлягає опублікуванню

генеральний секретар

підлягає опублікуванню

Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) була створена в липні 1944 року як найвище політичне керівництво українського визвольного руху. Її метою була консолідація українських політичних сил, які визнавали потребу збройної визвольної боротьби, та зовнішня репрезентація визвольного руху в світі. Великий збір УГВР, який проходив під керуванням Ростислава Волошина як голови і Миколи Дужого як секретаря, сформулював і ухвалив основні законодавчі документи УГВР — «Устрій», «Платформу» та «Універсал» — і обрав керівні органи УГВР. Уродженець Полтавщини, діяч Української Центральної Ради 1917—1918 років, Кирило Осмак став президентом; відомий політичний діяч міжвоєнного періоду, віце-спікер польського Сейму Василь Мудрий, отець доктор богослов'я Іван Гриньох та уродженець Харківщини Іван Вовчук — першим, другим і третім віце-президентами; професор Ярослав Біленький — генеральним суддею; генерал Роман Шухевич — головою генерального секретаріату та генеральним секретарем військових справ; Микола Лебедь — генеральним секретарем закордонних справ; Ростислав Волошин — генеральним секретарем внутрішніх справ. Так було утворено підпільний український парламент, який десять років, аж до моменту схоплення останнього Генерального секретаря УГВР Василя Кука, очолював визвольну боротьбу українців.

Одним із головних чинників нормально-го функціонування армії є постійне медичне забезпечення. Від самого початку у відділах Української Повстанської Армії створювалися окремі санітарні служби. Коли навесні 1943 року структуру УПА було уніфіковано, поста-ла спеціальна медична служба — Український червоний хрест (УЧХ). Завданням УЧХ було за-безпечувати догляд за хворими та пораненими вояками УПА, залучати кваліфікованих лікарів, налагоджувати постачання та виробництво лі-ків, обладнувати підпільні шпиталі, проводити вишколи для медиків-новачків і вояків УПА, готувати методичні посібники з медицини. Українські лікарі працювали у двох напрямках: одні діяли в умовах збройної боротьби, при-кріплені до загонів УПА, де надавали першу допомогу пораненим, часто виносячи їх з-під обстрілу та доставляючи до шпиталів. Інші лі-карі працювали при районних військових шпи-талях, куди привозили тяжкопоранених. Ці лікарі, окрім повстанців, лікували й цивільне населення, постраждале внаслідок терору ні-мецьких, радянських чи польських каральних загонів. Цікаво, що серед повстанських лікарів було багато євреїв, врятованих повстанцями від німецьких репресій. На сьогодні відомі іме-на чи псевдо сотень лікарів, які, незважаючи на репресії та переслі-дування з боку ста-лінського режиму, мужньо виконува-ли свій обов'язок, надаючи допомогу повстанцям.

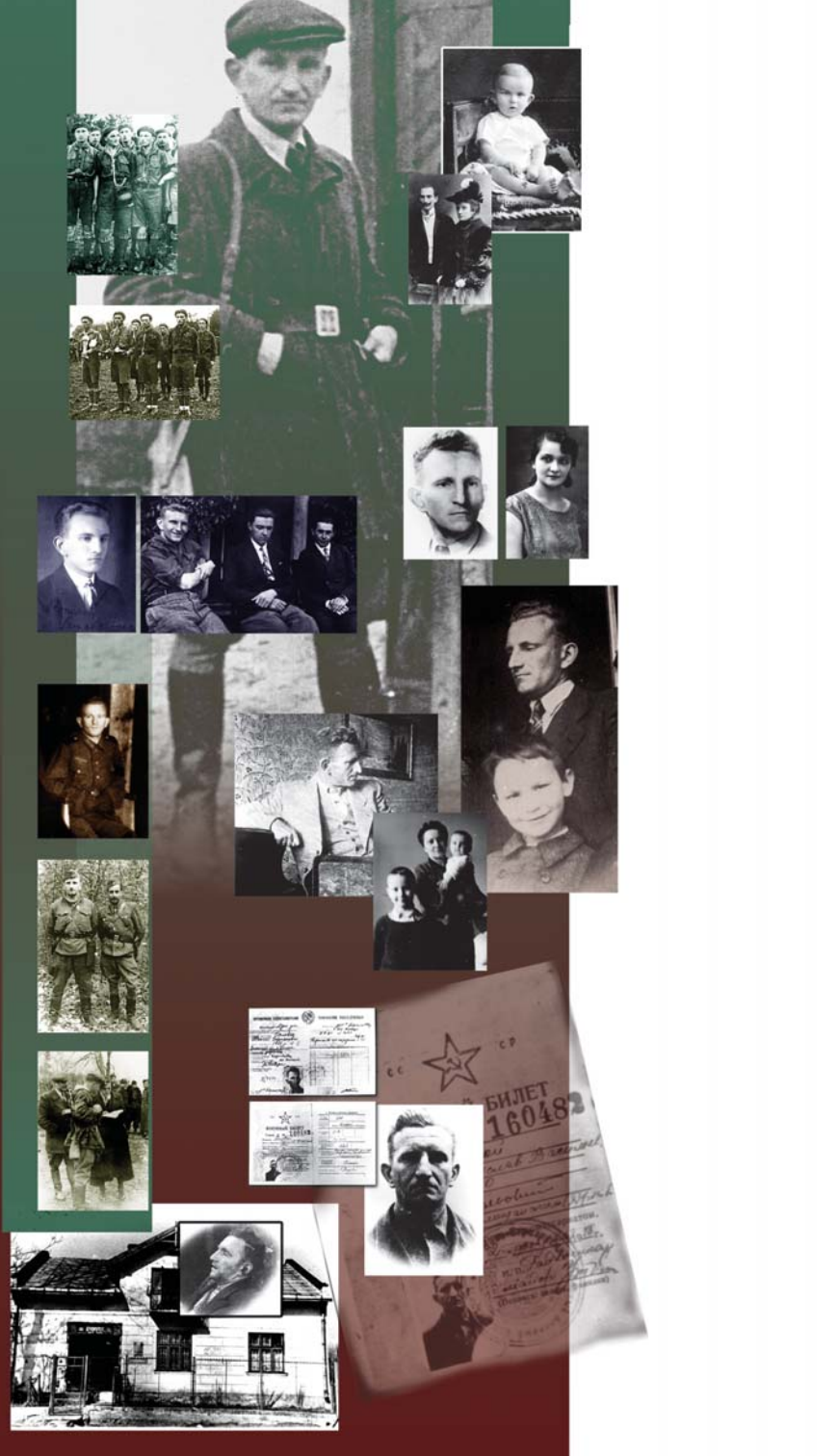

Однією з найважчих проблем, з якою довелось зіткнутися командуванню УПА у ході її розгортання, була нестача старшинських кадрів. Відсутність власної державності у довоєнний період зумовлювала брак власних армійських командирів із досвідом командної служби. Тому серед командирів УПА були вояки, які отримали такий досвід у чужих арміях (польській, німецькій, радянській), чи офіцери старшого покоління, котрі служили в українській армії 1917—1920 років. Проте цих людей було замало для забезпечення потреб армії, що зростали. Через те в УПА стали створювати власні підстаршинські та старшинські школи, які в підпільних умовах готували командні кадри

для армії. Всього існували чотири старшинські школи: «Дружинники», «Лісові чорти», «Грегіт» та «Олені», які підготували кілька сотень офіцерів.

Історія Української Повстанської Армії нерозривно пов'язана з іменем Романа Шухевича, людини, яка творила цю армію й очолювала її протягом семи років до самої смерті. Він народився 30 червня 1907 року у Львові в родині відомих українських інтелігентів Шухевичів. У молоді роки був активним у громадському житті, зокрема в «Пласті». Навчався у Львівській політехніці та в консерваторії. У 1925 році він, вісімнадцятирічний юнак, вступив до Української Військової Організації, а відтак, 1929 року, до Організації Українських Націоналістів. Протягом 1930—1934 років Шухевич очолював бойову референтуру Крайової ексекютиви ОУН. Під його безпосереднім керівництвом члени ОУН здійснили низку сміливих бойових актів. За це він був заарештований польською поліцією і відбув ув'язнення.

Після виходу на волю 1937 року він заснував і очолив першу та найвідомішу в Галичині українську рекламну фірму «Фама». У 1939 році Шухевич став одним із захисників новоствореної

Карпатської України. Разом із провідними членами ОУН він увійшов до штабу «Карпатської Січі». Після розгрому січовиків у нерівній боротьбі з угорською армією Шухевич не припинив своєї діяльності та брав активну участь у підготовці ОУН до війни, яка наближалася. Головним завданням у

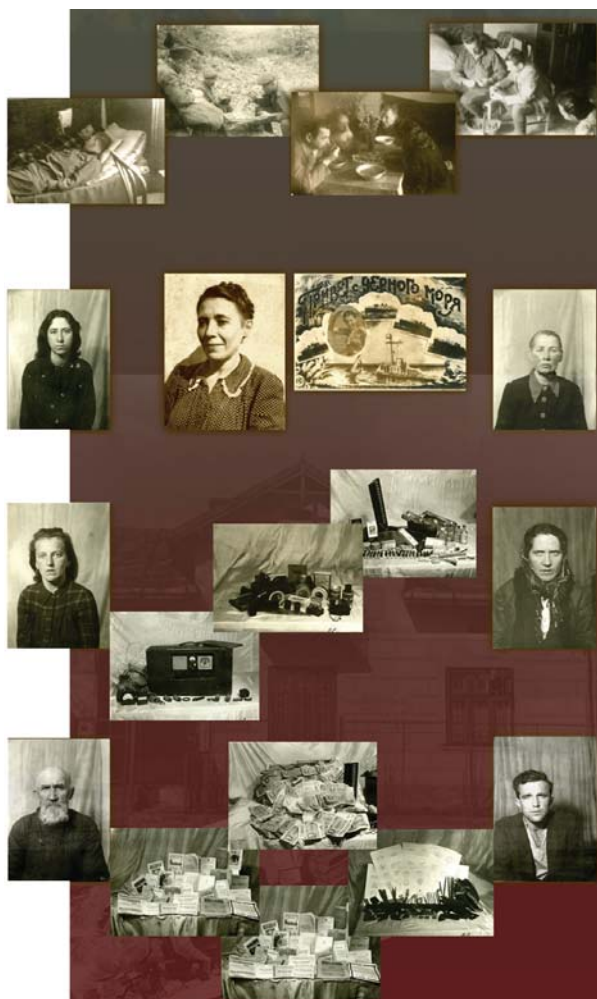

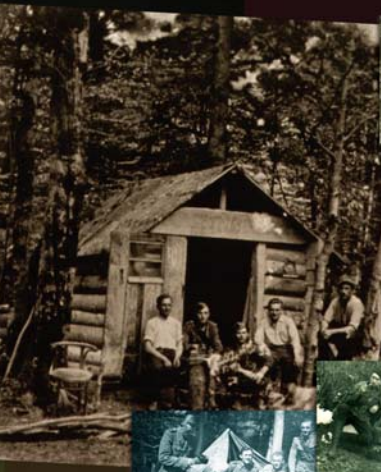

Другий світовій війні українські націоналісти вважали створення власних збройних сил. Тому було вирішено скористатися з німецької допомоги й створити два батальйони: «Нахтігаль» і «Роланд», відомі також як Дружини українських націоналістів (ДУН), які мали стати основою майбутньої української армії. Одним із командирів ДУН став Роман Шухевич. 30 червня 1941 року він на чолі вояків «Нахтігалью» увійшов до Львова. Того ж дня ОУН проголосила Акт відновлення Української Держави та створила Українське державне правління. Шухевич став заступником міністра військових справ.

Восени 1942 року почалося творення Української Повстанської Армії, яка мала на меті протистояти німецькому та радянському тоталітарним режимам. У листопаді 1943 року Головним командиром легендарної УПА став Роман Шухевич — «Тарас Чупринка». Напередодні повернення радянської окупації, у липні 1944 року, відбулось об'єднання українських політичних сил, створено підпільний парламент — Українську Головну Визвольну Раду. Генеральний секретаріат УГВР очолив Роман Шухевич. З переходом УПА в 1949 році до збройного підпілля протистояння тоталітарному режиму набуло нових форм і вимагало неабиякої винахідливості, особливо від керівни-

ків визвольного руху. Незважаючи на титанічні зусилля НКВД, Романові Шухевичу навіть вдавалося їздити лікуватися на південні курорти. 5 березня 1950 року в с. Білогорща поблизу Львова в останньому бою проти окупантів загинув Головний командир Армії Безсмертних, генерал-хорунжий Роман Шухевич — «Тарас Чупринка».

Життя вояків УПА підпорядковувалося досить суворому режимові — підйом, заняття, приймання їжі, відбій. Все це відбувалося у визначений час. Звичайно, в бойових умовах, під час боїв чи в маршах не завжди вдавалося дотримуватися такого точного розпорядку, проте дисципліна залишалася основою відносин у повстанському війську.

В Українській Повстанській Армії багато уваги приділяли моральному вихованню стрілецьтва і культивуванню традицій українського війська. Одним із засобів, що слугували цій меті, було святкування державних свят. Так, отже, відзначали День Злуки (22 січня), свято Листопадового Чину (1 листопада), чергову річницю проголошення Акту відновлення Української Держави (30 червня). Існували й спеціальні по-

встанські свята: День Героїв (остання неділя травня) та Свято Зброї (спочатку — 31 серпня, на честь визволення українською армією Києва 1919 року; згодом — 14 жовтня, Свято Покрови, а рівночасно символічна дата створення УПА). Такі свята здебільшого відбувалися за участю представників проводу ОУН від району і вище. До повстанців обов'язково промовляв політвиховник, капелан відправляв Службу Божу. Після урочистостей повстанці, згідно з раніше укладеною програмою, брали участь в імпрезах або слухали пісні у виконанні хору, чи співали самі. Одним із найурочистіших для повстанців був день присяги. Очевидно, відзначалися і найбільші релігійні свята — Різдво та Великдень, часто за участю цивільного населення.

ПРИСЯГА ВОЯКА Української Повстанчої Армії

Я, воїн Української Повстанчої Армії, взявши в руки зброю, урочисто взяв свою честь і совістю перед Великим Народом Українським, і перед Святою Землею Українською, перед пролягалою кров'ю уст Найкращих Синів України та перед Найвищим Поітичним Проводом Народу Українського:

Боротись за повне визволення всіх українських земель і українського народу, від загарбників та здобути Українську Самостійну Собор Державу. В цій боротьбі не пожалюю ні крові ні життя і буду битись до останнього видаха і остаточної перемоги над усіма ворогами України.

Буду мужним, відважним і хоробрим у бою та нещадним до ворогів землі української.

Буду чесним, дисциплінованим і революційно-націями війном.

Буду виконувати всі накази керівників та суворо зберігатиму військовою і державну таємницю.

Буду гідним побратимом у бою та в побітовому житті всім своїм товаришам по зброї.

Коли в порушу, або відступлю від цієї присяги то хай мене покарає суворий закон Української Національної Революції і спадє на мене зневага Українського Народу.

Handwritten text in various colors, including red and blue ink, on a piece of paper.

Однострій — це невід’ємний військовий атрибут, який дає змогу розрізнити вояків окремих військових формувань. УПА, хоч і не була регулярною армією, намагалася укомплектувати своїх вояків у однострої з характерним кроєм, елементами спорядження і знаками розрізнення. У 1943 році було навіть розроблено спеціальний проект повстанського однострою, який, проте, не вдалося зреалізувати через украй несприятливі умови. Тому повстанці носили цивільний або напівцивільний одяг, військові трофейні чи власноруч пошиті однострої з притаманними УПА знаками розрізнення.

Мундир міг бути саморобним, цивільним або трофейним — німецьким, чеським, польським, мадярським, словацьким, радянським тощо. Під мундиром часто носили цивільний одяг. Штани також були різного крою. Нерідко вояки УПА одягалися в комбінований однострій — німецький мундир і радянські галіфе тощо. Те саме стосується і взуття. Здебільшого це були радянські кирзові чоботи або німецькі ковані, рідше — черевики. Взимку повстанці одягалися в шинелі, кожухи, куртки, а під час бойових завдань носили білі маскувальні халати.

До повстанського однострою входив головний убір у вигляді пілоток, польових кепі, кашкетів, рідше захисних сталевих шоломів, шапок-петлюровок, мазепинок і кашкетів цивільного крою з кокардами у вигляді тризуба різної форми. Однострій доповнювався ремнями з пряжками, на яких часом зображували тризуб; одною або двома портупеями, планшетною сумкою. Пряжки почали використовувати вже з перших

місяців існування армії. Вони відрізнялися за формою, зображеннями та способом виготовлення. Одні пряжки переробляли з німецьких, польських, інші з радянських, вирізаючи ворожу символіку (наприклад, зірку, свастику) та накладаючи тризуб. Найбільш вживаними були пряжки, які виготовляли з використаних гарматних гільз. Вони були практично однотипними, відрізняючись лише розміром та окремими деталями. Зустрічалися також пряжки, виготовлені за індивідуальними проектами вояків шляхом виготовлення форм та відливання з металу.

Особливістю повстанської армії було існування в УПА власної системи нагород. Як засоби відзначування повстанців нагороди були запроваджені в армії на початку 1944 року. Так, за бойові заслуги командування УПА нагороджувало Хрестами Бойової Заслуги — Золотими (двох класів), Срібними (двох класів) та Бронзовим. За особливі заслуги перед армією її вояків та цивільних осіб нагороджували Хрестами Заслуги — Золотим, Срібним та Бронзовим. Нагороди були виготовлені значно пізніше (в 1951 році) за проектами відомого повстанського художника Ніла Хасевича. Крім цих нагород, які вважалися орденами, в УПА існували медалі. В 1948 році запроваджено медаль «За боротьбу в особливо важких умовах», а в 1952 році — медаль «10-річчя УПА».

Усенародний характер визвольної боротьби українських повстанців підтверджується також масовою участю в ній жіноцтва. Українські жінки були першими серед тих, хто надавав підтримку воякам УПА, забезпечуючи їх харчами, одягом, притулком. За таку допомогу сотні тисяч українок були заарештовані як «бандпособники», депортовані чи навіть убиті. Проте участь жіноцтва не обмежувалася зовнішньою підтримкою визвольного руху — чимало з них були його активними членами. Протягом 1943—1944 років у загальній мережі навіть існувала окрема жіноча сітка, ліквідована з приходом більшовиків. Окремі ділянки повстанської діяльності трималися передов-

сім на жінках — вони були чудовими кур'єрами та зв'язковими, становили більшість медичного персоналу, який опікувався пораненими, були незамінними працівниками в підпільних друкарнях, вдало виконували функції розвідниць та інформаторів Служби безпеки ОУН.

Деякі жінки обіймали високі посади в підпіллі: Калина Лукань — «Галина» була провідником Косівського надрайонного проводу ОУН, Ірина Тимочко — «Христя» керувала надрайоном «Верховина» на Лемківщині, Дарія Ребет була членом найвищого керівництва ОУН — Проводу цієї організації — та членом Президії підпільного парламенту — Української Головної Визвольної Ради. Чи не найяскравіше жінки виявили себе в пропагандистській роботі підпілля. Жінки — учасниці визвольного руху розділяли з чоловіками всі труднощі повстанського життя й показали справжній приклад любові до своєї землі.

ДО ЗВРОЇ

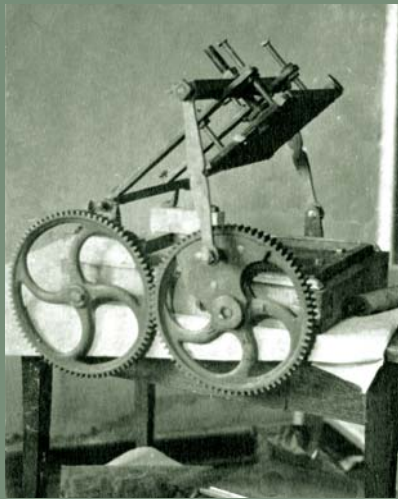
1940

Важливим складником українського визвольного руху була активна видавнича діяльність. Основними її напрямками були: публікація пропагандистсько-ідеологічних матеріалів, видання посібників з підпільної діяльності та праць військово-теоретичного характеру, а також періодики та художніх творів. Першими результатами видавничих заходів ОУН і УПА стали листівки та звернення Головного командування УПА, які побачили світ у 1943—1944 роках. Публікація листівок і звернень була однією з основних форм боротьби українського руху, тому відбувалася безперервно.

Пріоритетним напрямом видавничої діяльності ОУН і УПА була публікація ідеологічних та суспільно-політичних праць. Упродовж 1940-х років в українському підпіллі сформувалася ціла плеяда ідеологів та публіцистів. Найвидатнішими серед них були: Петро Федун — «Полтава», Осип Дяків — «Горновий», Дмитро Маївський — «Петро Дума». В їхніх працях найбільше уваги приділено трьом темам: засадам української визвольної боротьби, геополітичній ситуації в Європі та світі в контексті вирішення українського питання, проблемі національних перетворень в СРСР і країнах соцтабору.

Необхідною умовою успішної боротьби ОУН і УПА було підготування професійних кадрів для підпілля та війська. Саме тому

важливе місце серед підпільних видань займають підручники та посібники з пропагандистської, військової та розвідувальної діяльності. Okремо варто згадати про періодичні видання ОУН та УПА. Саме в газетах і журналах українського підпілля відображені основні напрями видавничої діяльності. На шпальтах підпільних

часописів публікувалися ідеологічні статті та публіцистика, інформаційні повідомлення та накази, розвідки з української історії та вишкільні матеріали, проза і поезія українських підпільників. Періодика ОУН та УПА відзначається розмаїттям назв і спрямувань. Почасти це пов'язано з тим, що деякі видання, через різні обставини, дуже швидко переставали виходити. Серед найважливіших можна згадати журнали: «До зброї», «Повстанець», «Ідея і чин»; газети та інформаційні вісники: «Інформатор», «Бюлетень», «Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради», «Осередок пропаганди та інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів».

Виходили друком також і художні твори. Найвідомішими повстанськими письменниками були Богдана Світлик — «М. Дмитренко», У. Левич та Михайло Дяченко — «Марко Боеслав». З-під пера цих літераторів вийшло чимало патріотичних оповідань і новел, поем та поезій. Лейтмотивом творчості письменників була трагічна доля і героїчна загибель бор-

Полтава
 ОСНОВИ
 український
 воїт наймисл
 ольни й ру
 мости українськ
 ого народу до
 руху визнача
 ких Націоналіс
 визволити укра
 на українських
 ву із справед
 тим устроєм.
 Самостійна
 ви для повного
 сил. Так сфо
 ники нашого р
 люмо сь
 наше найвище ід
 ло всього нашог
 ерть тисячі наш
 му. Лише в ім'я ц
 продовжуємо
 дея укр
 ержави
 іншою
 дучи по своїй
 м рухом, наш ре
 ція льно
 гнобили: українсь
 капіталістів, с
 націй, що по
 гують українсь
 большевицькі
 яса, складена із
 транії, армії

Handwritten note on a pink sticky note.

Handwritten document or letter.

Handwritten notes on several pieces of paper.

Small document or card.

Small document or card.

Small document or card.

Handwritten document or letter.

Handwritten notes on a yellow piece of paper.

Small document or card.

Small document or card.

Small document or card.

Зв'язков П. Федуря.

Small document or card.

Handwritten document or letter.

Handwritten document or letter.

ців за волю України. Загалом, видавнича діяльність українського визвольного руху була надзвичайно різноманітною щодо форм, тематики й цільового спрямування. Її результатом стала поява понад 130 найменувань періодичних видань, 500 брошур, десятків вишкільних, мемуарних, поетичних збірок, тисяч назв листівок, звернень та відозв.

Одним із найвідоміших елементів повстанської тактики в УПА були рейди. Саме завдяки постійному маневруванню та зміні місця постою упівці не давали ворогові можливості завдати потужного удару, а натомість самі здійснювали несподівані та дошкульні атаки. Крім широкого використання рейдів як елемента військової тактики, повстанці застосовували їх для поширення власних ідей. З цією метою було розроблено спеціальний вид рейдів — військово-пропагандистські. Під час таких рейдів повстанці не обмежувалися воєнними акціями, а й поширювали листівки та підпільну літературу, зустрічалися з населенням, організовували мітинги.

Із завершенням Другої світової війни СРСР отримав можливість зосередити всі свої сили для придушення українського визвольного руху. Одним із методів боротьби стала інформаційна блокада довкола кривавого протистояння між радянським режимом і повстанцями, а також дискредитація українських націоналістів як колаборантів та «недобитків німецьких прислужників». Щоб розірвати цю блокаду й поширити антирадянський фронт, залучивши до нього нещодавно підкорені СРСР народи центрально-східної Європи, Головне командування УПА видало наказ про проведення військово-пропагандистських рейдів теренами сусідніх з українцями народів. Протягом 1945—1950 років українські повстанці здійснили низку таких акцій на території

Білорусі, Польщі, Чехословаччини та Румунії. 1950 року упівці зробили невдалу спробу провести рейд до Литви, щоб об'єднати свої зусилля з місцевими партизанами.

У 1947 році сотні УПА під командою Михайла Дуди — «Громенка», Володимира Щигельського — «Бурлаки», Романа Гробельського — «Бродича» провели одну з найвідоміших акцій УПА — так званий Великий рейд із теренів Закерзоння до Баварії (Німеччина). Тільки першому з названих відділів вдалося, не розпорошуючись, пройти до кінцевого пункту. Інші рухалися, розділившись на дрібні групи. Повстанці подолали з боями понад півтори тисячі кілометрів, принісши за «залізну завісу» правду про визвольну боротьбу українців. Їхня поява стала справжньою сенсацією між-

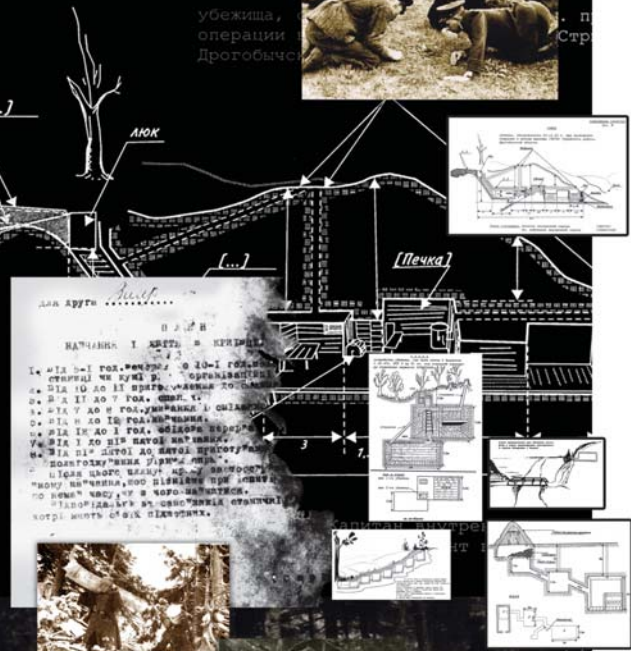
народного масштабу — про УПА заговорили західноєвропейські та американські газети.

Останнім вдалим закордонним рейдом УПА стала акція повстанців на теренах Румунії. Протягом двох тижнів повстанській групі вдалося провести значну пропагандистську роботу серед румунів, поширюючи звернення-листівки. Виконавши завдання, вояки УПА зуміли, маневруючи між спеціально стягнутими силами ворога, без жодних втрат повернутися на власну територію. Закордонні рейди, хоч і не призвели до створення спільного антирадянського фронту, значною мірою посприяли активізації місцевих антикомуністичних рухів та допомогли донести у вільний світ правду про звитяжну визвольну боротьбу українців зі сталінським тоталітаризмом.

убежища,
операції
Дрогобичі

п
Стр

для другої *Авст.*

П О Р Я Д

НАЧІННЯ І ЖИТТЯ В ПЕРІОДІ

1. Від 1 до 10 год. вечора до 10-1 год. ранку
сприяті чи куди в організації

2. Від 10 до 11 вечора, вечірні дозвілля

3. Від 11 до 1 год. ранку, спокій

4. Від 1 до 2 год. ранку, сніданок і силання

5. Від 2 до 10 год. ранку, чайна

6. Від 10 до 1 год. ранку, обідня перерва

7. Від 1 до 10 год. ранку, обідня перерва

8. Від 10 до 1 год. ранку, чайна

9. Після цього плану до 1 год. ранку
"моя" частина, що віділяється при обідній
перерві, яку в чорно записується.

10. Після цього плану до 1 год. ранку
"моя" частина, яку в чорно записується
які мають свої підходи.

Одним із найяскравіших феноменів боротьби українських повстанців 1940—1950 років стали криївки. Винахідливість у їх створенні, розміщенні та маскуванні не тільки свого часу завдавала чималих труднощів ворогам, але й дотепер викликає захоплення та подив у спеціалістів. Адже ці неймовірні архітектурні витвори будували у вкрай несприятливих умовах, часто за відсутності потрібних інструментів і завжди за дуже короткий час, аби будівельників не встигли помітити енкаведисти. Призначення криївок було найрізноманітнішим. Спершу їх використовували для зберігання потрібних повстанцям речей, а також харчів. Згодом їхні функції суттєво розширилися: тут розміщували під-

пільні друкарні, шпиталі для поранених. Із переходом від повстанських до підпільних форм боротьби криївки передовсім слугували схованками для підпільників.

Криївки почали застосовуватися ще за часів німецької окупації, однак найбільш широко їх стали використовувати після повернення радянської влади, особливо з кінця 1940-х років, коли було розформовано великі повстанські відділи. Ці спеціальні схованки виявилися справжнім порятунком для визвольного руху в часи зимових блокад лісів енкаведистами.

При спорудженні криївок обов'язково слід було дотримуватися правил конспірації. Кожну криївку будували ті підпільники, які надалі мали в ній перебувати, тож про місце її розташування знали лише вони. Щоб приховати викопану землю, її або викидали у річку, якщо вона була неподалік, або виносили у свіжозоране поле. Критеріями відбору місця для криївки були непомітність, недоступність для ворога, добра можливість для відступу. Тому це міг бути і ліс, і населений пункт. За формами криївки дуже різнилися: від невеличких схованок для одного-двох повстанців до просторих багатокімнатних приміщень. Останні будували здебільшого не шахтовим, а відкритим способом, у віддаленій гірській місцевості. Саме там вони, недоступні для загонів НКВД, функціонували найдовше — до середини 1950-х років.

Повстанці, які перебували в криївці, використовували час для посиленого навчання, опановуючи основи військової справи, конспірації; особлива увага приділялася ідеологічно-політичній підготовці. У спеціально обладнаних криївках готували та друкували численні підпільні видання: журнали, газети, листівки.

Для багатьох повстанців криївка стала місцем їхнього останнього спочинку. Відшукавши криївку, енкаведисти негайно її оточували. Спочатку карателі пропонували підпільникам здатися. Після відмови починався бій. Криївку обстрілювали, закидали гранатами. Іноді для того, аби взяти живими її мешканців, використовували спеціальний

газ. Здебільшого бій закінчувався останньою кулею, яку повстанці залишали для себе. Були випадки, коли їм вдавалося вирватись із ворожого оточення. Та незважаючи на втрати, криївки, безперечно, допомогли вижити багатьом підпільникам і сприяли тривалій боротьбі з окупаційним режимом.

На початку 1944 року німецько-радянський фронт підкотився безпосередньо до території дій УПА. Від того часу розпочався новий етап боротьби, пов'язаний із потребою долати фронтові лінії з якомога меншими втратами серед бійців та членів запілля й теренової сітки ОУН. Завершився він у жовтні 1944 року, коли фронт відійшов за межі українських земель. Тоді УПА отримала можливість поступово привести до ладу свої структури та посилити інтенсивність бойових дій. У фронтовий період повстанці намагались уникати боїв з німцями та мадярами, в яких уже не вбачали реальної загрози для руху. Проти Червоної армії діяли згідно з визначеною раніше стратегією — воювали тільки словом, ведучи серед червоноармійців активну пропагандистську роботу.

На боротьбу з повстанцями більшовицька система кинула десятки тисяч бійців військ НКВД, залучивши також радянських партизанів. На Волині, Поліссі та Галичині між упівцями й енкаведистами спалахували важкі, часом кількадевні бої. Крім того, не завжди вдавалось уникати зіткнень із німецькими військами, що відступали. Через фронтові лінії повстанці проривалися з боями, іноді переходили їх під виглядом селян, радянських партизанів або ж переміщували в криївках чи важкодоступних для ворога місцевостях. Більшовики не очікували організованого та масштабного опору українців, через те їхні перші акції проти УПА були аж ніяк не успішними. Натомість повстанці завдавали ворогам суттєвих втрат. 21–25 квітня біля с. Гурби на Волині відбулася найбільша в історії УПА битва: близько 30 тисяч енкаведис-

тів намагались оточити та знищити з'єднання повстанців, яке нараховувало понад 4 тисячі осіб. Крім величезної чисельної переваги, більшовики використовували танки та артилерію, проте їм так і не вдалося знищити упівців. Після чотириденних боїв уранці 25 квітня вояки УПА трьома групами вирвалися з оточення. Попри успіхи в боротьбі, під час переходу фронтів повстанці зазнали відчутних втрат.

Наступний етап у діях УПА пов'язаний із боротьбою в умовах нової радянської окупації проти військ карально-репресивної системи. Він тривав із середини 1944 року до реорганізації УПА в липні 1945 року. Тому протягом другої половини 1944 та до середини 1945 року відбули-

ся численні наступи на районні центри. Таким чином, повстанцям ще довгий час після приходу радянської влади вдавалось обмежувати перебування її представників лише в укріплених населених пунктах, не даючи розбудувати й утверджувати інфраструктуру на місцях.

УПА діяла великими силами до літа 1945 року, коли була змушена реорганізуватися через великі втрати серед особового складу. В ході реорганізації окремі відділи було перетворено на менші; хворих, утомлених і виснажених, старших віком та багатодітних стрільців відпущено додому або переведено в теренову сітку ОУН. Надалі повстанці діяли в умовах тотального наступу ворога і блокади, яка тривала від кінця 1945 до липня 1946 року. Найважливішою акцією для УПА в цей час стала протиборча кампанія. У лютому 1946 року мали відбутися вибори до Верховної Ради СРСР, які повинні були легалізувати радянську окупацію. Протестуючи проти цього, повстанці поширили тисячі листівок та інших пропагандистських видань. Вони нищили документацію виборчих комісій, радянські агітаційні матеріали, вчиняли напади на виборчі дільниці та ліквідовували радянських активістів. Тож радянській системі довелося докласти великих зусиль, щоб довести цю виборчу кампанію до кінця. Населення силою та погрозами виведено до виборчих урн, аби засвідчити «демократичність» комуністичного режиму.

Протягом 1945—1946 років повстанці поступово перейшли від активних наступальних методів до оборонних, так само поступово зменшився масштаб цих акцій. В умовах бло-

кади відділи зазнавали значних втрат. Розпочався процес розформування сотень та куренів на підвідділи та повільного переведення їх у збройне підпілля. Після блокади 1946 року відділи УПА діяли тільки в смузі Карпат та на Закерзонні. Але на кінець 1949 року, згідно з постановою Української Головної Визвольної Ради та наказом Головної команди УПА, і їх було розформовано або демобілізовано. Бойову діяльність тепер здійснювали тільки боївки ОУН та Служби безпеки, організовуючи дивер-

сії, засідки, саботажі й пропагандистську роботу. Бойові акції спрямовували на послаблення впливу окупаційної адміністрації, на боротьбу з агентурою і, особливо, проти створення колгоспів.

Відтак, повстанці остаточно змінили форми своєї боротьби: від широких повстанських та партизанських дій вони перейшли до такти-

ки протистояння у формі збройного підпілля. Головним завданням підпілля було утверджувати в суспільстві самостійницькі ідеї. Тому провідне місце в структурі визвольного руху зайняли референтура пропаганди, що, власне, і поширювала ці ідеї, а також Служба безпеки, яка мала гарантувати захист цієї роботи. Така зміна наголосу в визвольній боротьбі виявилася стратегічно правильною. Адже, незважаючи на те,

що репресивній системі вдалося розгромити сам збройний рух, вона виявилася безсилою супроти його ідеалів, які зрештою перемогли цю систему.

Важко однозначно сказати, коли підпілля припинило свою діяльність. Очевидно, переломним у цьому плані став 1954 рік — тоді було захоплено останнього Головного командира УПА Василя Кука, який виконував функції координатора для окремих груп. Проте боротьба тривала ще довго після цього — останній бій

повстанці Петро Пасічний, Олег Цетнарський та Марійка Пальчак дали окупантам 12 квітня 1960 року на Підгаєччині. У результаті бою чоловіки загинули, а поранена жінка потрапила в полон. Окремі повстанці переховувалися від радянської влади ще кілька десятиліть і вийшли з підпілля щойно з відродженням державної незалежності України 1991 року.

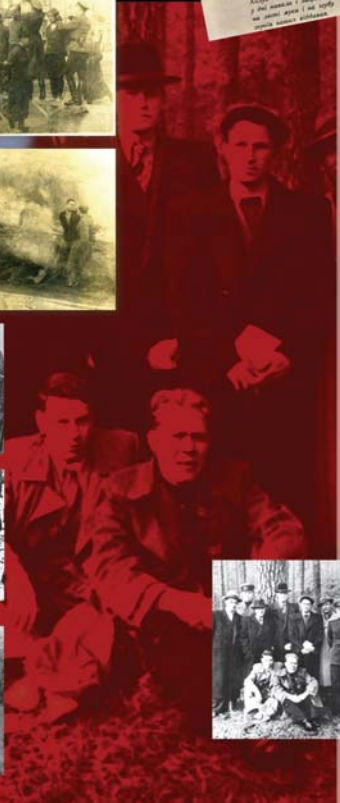
У лінійній
Кавказькій армії
на СРСР / Українська армія.

Лінійні війська, біля і поруч
з військом і партизанами
на лінійній лінії / на лінійній
лінії війська лінійних.

Наш український народ переживав величезну історичну
перемогу. Це перемога народу Радянського Союзу
над найдовішнім фашистським геноцидом.
Наш український народ переживав величезну історичну
перемогу. Це перемога народу Радянського Союзу
над найдовішнім фашистським геноцидом.
Наш український народ переживав величезну історичну
перемогу. Це перемога народу Радянського Союзу
над найдовішнім фашистським геноцидом.

Активна діяльність українського визвольного руху викликала рішучу протидію з боку окупаційних режимів. Боротьба німецьких каральних органів та окупаційної адміністрації проти українського підпілля у 1943—1944 роках стала логічним продовженням репресій проти українських націоналістів 1941—1942 років. У жовтні 1942 року німецькі каральні органи та адміністрація вперше зіткнулися з організованими українськими військовими підрозділами, які діяли насамперед на Волині. До березня 1943 року німецька протиповстанська боротьба не мала системного характеру, однак після того, як блискавично зросла кількість нападів на німецьку адміністрацію, диверсійних акцій, спрямованих на руйнування транспортної мережі, після того, як повстанці стали активно перешкоджати постачанню продовольства, виселенню українців на роботи до Німеччини, а також створенню загонів Української допоміжної поліції, німецькі окупанти серйозно задумалися над необхідністю провести добре сплановану операцію проти українського національного підпілля.

Остаточним поштовхом до масштабної протиповстанської акції стало вбивство у травні 1943 року обергрупенфюрера СА (штурмових відділів нацистської партії) Віктора Лютце, котрий потрапив у засідку. Улітку 1943 року на Волині німці провели проти УПА велику операцію з використанням 10 тисяч солдатів і поліцаїв, 50 танків та 27 літаків. Її очолив обергрупенфюрер СС генерал поліції Еріх фон дем Бах-Зелевські. Загалом німці провели 75 великих боїв з відділами УПА, в яких знищили

1 237 українських стрільців та офіцерів, а також близько 5 тисяч цивільного населення, і втратили понад 3 тисячі солдатів та офіцерів. Однак проведена акція не дала очікуваних результатів. Навпаки, вона стала потужним поштовхом до швидкого розвитку УПА та поширення її ідей серед населення. Українське підпілля в Галичині зіткнулося з організованим німецьким опором лише наприкінці літа й восени 1943 року, коли підрозділи Української народної самооборони провели низку операцій проти окупаційної адміністрації та поліційних відділів. Удар німців було спрямовано передовсім на підготовчі табори УНС в українських Карпатах. Найбільші німецькі операції відбулися в горах поблизу м. Станіславова. Проте незнання місцевості, складні природні умови та брак досвіду протиповстанської боротьби фактично

прирекли каральні акції на невдачу. Останні організовані спроби придушити український рух у Галичині та опанувати ситуацію було вчинено у жовтні — грудні 1943 року, але й вони не мали успіху.

На початку 1944 року активну боротьбу проти УПА розгорнула радянська сторона. Ще в 1942—1944

роках першими її виявами стала діяльність червоних партизанів. Перед радянськими підрозділами було поставлено завдання знищувати загони УПА та створювати свою агентурну сітку в націоналістичному підпіллі, щоб розкладати його зсередини. Починаючи від 1944 року радянський режим розпочав масштабну боротьбу проти українського підпілля, яка відбувалася в кількох напрямках: пропагандистська робота серед населення, військово-оперативні заходи проти учасників та прихильників ОУН та УПА, репресії щодо учасників повстанського руху та членів їхніх родин. Основний наголос радянська антиповстанська пропаганда робила на дискредитацію та розкол визвольного руху. Стрижнем цієї пропаганди стала теза про зраду і злочини «українсько-німецьких націоналістів» та про їхню співпрацю з «фашистськими окупантами».

Ключову роль у знищенні українського підпілля відігравали військово-оперативні заходи та репресії проти цивільного населення.

Протягом 1944—1950 років радянське військо-
ве керівництво розробляло організаційні заса-
ди боротьби з українським підпіллям. Спочат-
ку проти відділів УПА були спрямовані окремі
фронтові частини Червоної армії, а проти учас-
ників та прихильників підпілля — підрозді-
ли СМЕРШу (контррозвідувальні підрозділи
Червоної армії). Однак із просуванням фронту
на захід ці функції було перекладено спершу
на тиліві частини Червоної армії, а згодом і на
війська НКВД.

У 1944—1945 роках війська НКВД провели
проти українського підпілля 26 693 операції. За
даними НКВД, у ході цих заходів український

рух втратив 22 474 осо-
би вбитими та 62 142
полоненими. Саме в
цей період задля як-
найшвидшої ліквідації
українського підпілля
розпочалося створен-
ня сумнозвісних спец-
груп НКВД. Основу
цих формувань спершу
становили підрозділи
радянських партизанів,
а згодом і завербовані
учасники українсько-
го опору. У серпні 1944
року для організації та-
ких підрозділів у підпо-
рядкування НКВД було
передано партизанську
дивізію Сидора Ковпа-
ка. Основне завдання

спецгруп полягало у дискредитації та дезорганізації ОУН і УПА. Їхні члени, видаючи себе за українських повстанців, вчиняли насильство і свавілля щодо населення Західної України. Станом на червень 1945 року в західних областях УРСР діяло 156 спецгруп у складі 1 783 осіб.

Крім того, у 1944—1945 роках радянські каральні органи в боротьбі проти українського руху починають використовувати винищувальні батальйони (в народі їх називали «стрибки» — від російської назви «истребительные батальоны») та агентурну мережу. Створення останньої було пріоритетним завданням НКВД. Для збирання інформації НКВД вербував секретних співробітників у кожному населеному пункті. Водночас агентурна мережа потужно розвивалася й у самих підрозділах українського підпілля. НКВД намагався мати своїх агентів на всіх керівних рівнях ОУН і УПА. Починаючи з кінця 1945 року робота агентурної сітки була повністю налагоджена і відіграла ключову роль у наступному етапі боротьби проти українського руху в 1946—1950 роках.

Зміна тактики ОУН і УПА у другій половині 1945 року, а саме діяльність малими групами-боївками, викликала адекватну реакцію радянської каральної системи. Першочерговими заходами НКВД-МГБ стало систематичне проведення військово-чекістських операцій. Наприклад, лише за період від грудня 1945 до лютого 1946 року, під час так званої «Великої блокади», було здійснено 15 562 такі операції. Під час цих заходів було ліквідовано понад 4 200 українських повстанців та захоплено в полон або затримано понад 9 400 осіб. 130 збройних

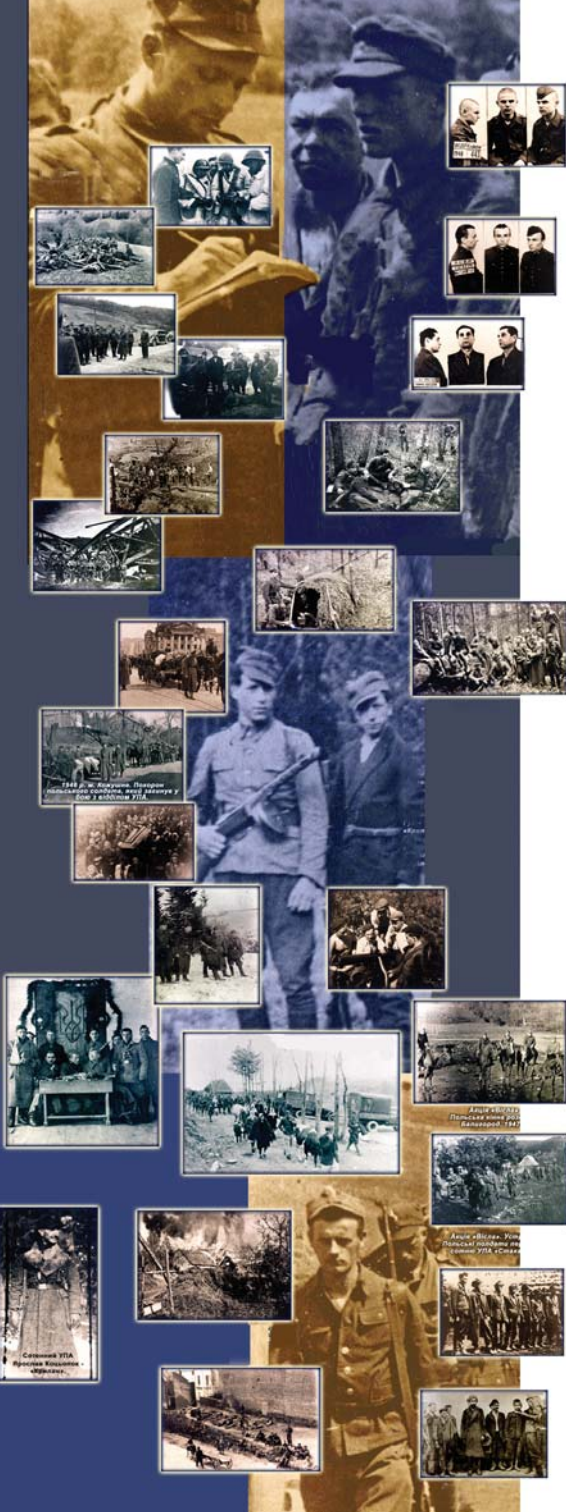
формування українського підпілля припинили своє існування. Проте масові каральні операції надалі не мали очікуваного ефекту. Український рух пристосувався до нових умов, а починаючи з 1947 року повністю перейшов на методи підпільної діяльності. Усі заходи, які проводили органи НКВД-МГБ і МВД, спрямовувалися на остаточну ліквідацію «залишків» українського підпілля. Нагальним завданням при цьому стало знищення або арешт провідників українського руху. 5 березня 1950 року під час спеціальної операції МГБ загинув Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич, а 24 травня 1954 року був схоплений його наступник, генерал Василь Кук. У наступні роки відбувались остаточні заходи щодо ліквідації підрозділів українського підпілля.

Загалом упродовж 1944—1953 років радянські каральні органи знищили 153 тисячі і заарештували 134 тисячі учасників та прихильників українського підпілля. Водночас тоталітарна система вдавалася до рішучих кроків

щодо родин, членами яких були учасники та прихильники ОУН і УПА. У 1944—1953 роках із західних областей УРСР до Сибіру й на Північ СРСР було примусово виселено 66 тисяч сімей, а це майже 204 тисячі осіб. Тобто за участь у визвольному русі чи його підтримку репресовано близько півмільйона осіб.

У 1944—1950 роках боротьба проти українського визвольного руху точилася не лише на підконтрольній Радянському Союзу території Західної України, але й у сусідніх із нею комуністичних Польщі та Чехословаччині. Антиповстанська боротьба, яку розгорнула влада комуністичної Польщі у Закерзонні (територія, яка перейшла до Польщі за радянсько-польськими договорами 1944—1945 років про кордон), мала дещо відмінний характер. Насамперед це пов'язано з особливою увагою до національного питання. Власне, ОУН і УПА активно перешкоджали виселенню з регіону місцевого українського населення в УРСР, яке відбувалося згідно з договорами про кордон.

На початку, до літа 1945 року, проти відділів УПА було спрямовано невідготовлені до протипартизанської діяльності підрозділи Війська польського, тому всі проведені заходи не мали жодного успіху. Проте починаючи з вересня 1945 року, коли розпочалась основна фаза виселення українців, польська сторона з допомогою радянського режиму перебудувала свою тактику. Проти українського підпілля були направлені спеціально підготовлені частини Війська польського, Громадянської міліції, Управління внутрішньої безпеки та Військ прикордонної охорони.

Секретарь ЦК
Владимир Ильич Ленин

Алексей Битков. Командир полка в 1-й бригаде РККА

Алексей Битков. Командир полка в 1-й бригаде РККА

Алексей Битков. Командир полка в 1-й бригаде РККА

Першочерговим завданням, яке стояло перед польськими каральними органами, було виселення українців, і, як наслідок, позбавлення ОУН і УПА бази для подальшої діяльності в регіоні. Упродовж осені 1945 — літа 1946 року польській владі вдалося насильно виселити понад 450 тисяч осіб. Процес депортації супроводжувався постійними боями з відділами УПА та боївками місцевої самооборони. Врешті-решт, станом на осінь 1946 року польська сторона завдала українському рухові значних втрат і отримала перевагу. Однак перехід українських повстанців на засади підпільної боротьби не дав розгромити їх остаточно. Наприкінці 1946 року польське керівництво поставило завдання виселити в західні райони Польщі тих українців, котрим вдалось уникнути депортації. Водночас було вирішено остаточно ліквідувати українське підпілля. У квітні 1947 року протиповстанська операція була повністю розроблена. Приводом для швидкого втілення задуманого плану стала загибель 28 квітня 1947 року віце-міністра оборони Польщі, генерал-полковника Кароля Сверчевського в результаті засідки сотень УПА «Хріна» та «Стаха». Цього ж дня було ухвалено рішення про початок операції під назвою «Вісла», яку очолив генерал-майор Стефан Моссор.

Акція «Вісла» офіційно тривала від 28 квітня до 28 липня 1947 року. Її проводили за сприяння прикордонних військ СРСР та Чехословаччини, які перекрили свої кордони з Польщею, щоб унеможливити просування підрозділів УПА. Основною тактикою оперативної групи в боротьбі з українським підпіллям

було переслідування і блокування відділів УПА. У ході проведеної акції війська оперативної групи виселили 140 575 українців; убили 53 і захопили в полон 792 учасників ОУН і УПА. Восени 1947 року польській владі вдалось остаточно ліквідувати українське підпілля. У жовтні 1947 року внаслідок облави загинув провідник ОУН Закерзонського краю Ярослав Старух — «Стяг», через що командувач Военної округи «Сян» Мирослав Онишкевич — «Орест» видав наказ про розпуск ще вцілілих повстанських відділів.

Боротьба проти Української Повстанської Армії та Організації Українських Націоналістів, яку провадили в 1940—1950 роках тоталітарні режими, була добре спланованою та вкрай жорстокою. Противники українського визвольного руху намагалися використати усі засоби, щоб знищити в українців прагнення до незалежності. Проти українського підпілля застосовували всі можливі репресії та силові заходи. Основними засадами протиповстанської боротьби для Третього Райху, СРСР, Народної Польщі та Чехословаччини були: принцип колективної відповідальності і закладництва щодо всього населення Західної України; пріоритетність насильства і жорстокості; підступна агентурна діяльність; зорієнтованість на знищення української політичної еліти. Утім злочини, вчинені нацистським і комуністичним режимами проти українського народу та його самостійницьких поривань, не стали на заваді реалізації мрії мільйонів борців за волю України. Навпаки, вони довели, що неможливо знищити ідею, святу для цілого народу.

НАКАЗ
МІНІСТРА ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УРСР

Відомості про діяльність органів державної безпеки та їхню роботу з ліквідації наслідків війни та боротьби з ворожими елементами.

Концентраційні табори як метод придушення антирадянських рухів та настроїв СРСР використовував від самого початку свого існування. У час найбільшого розпалу сталінських репресій 1920—1930 років було створено цілу систему цих каральних закладів, що увійшла в історію під назвою ГУЛАГ. Очевидно, не могли уникнути таборів і полонені повстанці та члени їхніх сімей. Майже одразу після відновлення радянської влади в Західній Україні було видано спеціальний документ про порядок виселення членів сімей оунівців та активних повстанців у віддалені райони СРСР (квітень 1944 р.). Відтак з'явилася ще низка директив, які регулювали це питання. Упродовж періоду найактивнішої діяльності ОУН та УПА (1944—1952 рр.) за межі України вислано понад 203 тисячі її мешканців.

Своєрідним піком депортації стала спеціальна операція «Захід», котра відбулася 21 жовтня 1947 року, в ході якої протягом одного дня із Західної України було депортовано 76 192 особи. Масові депортації населення мали на меті знищити базу повстанського руху. Самих же повстанців тоталітарна система сподівалася зламати, перетворивши їх на «добропорядних радянських громадян», або знищити фізично. Умови табірної життя цілковито підпорядковувалися цьому завданню.

Апогей розвитку концентраційних таборів

в СРСР припадає на 1952—1953 роки. Саме в цей час чисельність в'язнів стала найбільшою: на 1953 рік — 2,75 мільйонів. Причиною цього була антиповстанська боротьба МГБ на території Західної України — проти УПА та Прибалтики (особливо в Литві) — проти «лісових

братів». Саме полонені повстанці й поповнювали ряди трудових загонів таборів. Таким чином у таборах зосередилася значна кількість заплених противників радянської влади з досвідом ведення військових дій та підривної діяльності. Усіх їх — українців, литовців, латвійців, естонців, грузинів та чеченців — об'єднувала ідея створення незалежних національних держав на руїнах СРСР. Така ситуація призвела до

масштабних страйків, які перетворювалися на великі повстання в'язнів. Найбільші повстання відбулися 1953 року в Норильську та Воркуті й 1954 року в Кенгірі. Хоча повстання було придушено, система ГУЛАГу дала тріщину. Почався незворотній процес її занепаду, в якому рушійною силою стали українці, котрі продовжували боротьбу за волю навіть у важких умовах ув'язнення.

Останні постріли українських повстанців віддунали на початку 1960-х років. Так припинилася нерівна збройна боротьба, яка тривала понад півтора десятиліття. Проте не припинився нестримний рух українців до свободи — на зміну повстанцям прийшли шістдесятники, які іншими методами продовжували справу своїх попередників. Зрештою, наприкінці 1980-х років у Східній Європі повіяв вітер змін, який не оминув і України. Потужний національно-демократичний рух згуртував сотні тисяч українців довкола гасла про боротьбу за незалежність. Під їхнім натиском імперія СРСР захиталась і впала, а на її руїнах постала омріяна поколіннями українців незалежна держава.

Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року став не просто результатом голосування потрібної кількості депутатів Верховної Ради. Передусім це наслідок багаторічних змагань не однієї генерації українців, а серед них і сотень тисяч членів ОУН та вояків УПА, які заплатили за неї десятиліттями таборів, поклали на вівтар незалежності свої молоді життя, стали справжнім поколінням нескорених.

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Український інститут національної пам'яті

A photograph of a fountain with water spraying upwards, creating a misty spray. The fountain is located in the bottom right corner of the page.

Українська Повстанська Армія: історія нескорених

Автори:

Володимир В'ятрович, Роман Грицьків, Ігор Дерев'яний,
Руслан Забілий, Андрій Сова, Петро Содоль

Матеріали архіву Центру досліджень визвольного руху
та Галузевого державного архіву Служби безпеки України

Дизайн — Ольга Сало

Технічний редактор — Петро Клим

Літературний редактор — Олександр Оксимець

Відповідальна за випуск — Ярина Ясиневич

Всі права застережено

вул. Козельницька, 4/501
Львів 79026
тел./факс: +38 (032) 299 45 15
cdvr_lviv@yahoo.com, info@upa.in.ua
www.upa.in.ua
www.cdvr.org.ua